

Junger Ferenc

**AZ IGEVONZATOK
SZERBHORVÁT-MAGYAR
KONTRASZTÍV
VIZSGÁLATNAK NÉHÁNY
SAJÁTOS KÉRDÉSE**

Az igevonzatok szerbhorvát-magyar kontrasztív vizsgálatát minde-
nekelőtt az a tény nehezíti, hogy a nyelvtani kategória egyik vizsgált
nyelv vonatkozásában sincs kellőképpen tisztázva, illetve megfelelő mó-
don beépítve a nyelv rendszerét taglaló grammatikákba. Ennek fő oka
az, hogy a hagyományos nyelvtanok az ige tárgyalása során gyakran
szem elől tévesztették ennek a szófajnak a mondatszervezésben betöl-
tött szerepét, holott ez a mozzanat olyan sajátossága az igének, amelyet
nem csupán a szintaktikai, hanem a lexikai és a szemantikai vizsgálatok
során is szem előtt kell tartani.

Az 1962-ben megjelent magyar akadémiai nyelvtan, *A mai magyar
nyelv rendszere* például viszonylag kis teret szentel ennek a kérdésnek,
s lényegében megelégszik azzal a megállapítással, hogy az igevonzatok
nagy többsége esetében a rag, illetve névutó eredeti funkciója mai
nyelvérzékünk számára már felismerhetetlen, s ezért egyetlen határo-
zófajta tagjai közé sem tudjuk őket besorolni (pl. bízik vkiben, ért
vmihez, gondolkodik vmin, hajlandó vmire, reménykedik vmiben stb.).
Noha e meghatározás némileg a nyelvtörténetre utal, mégis úgy tűn-
het, hogy eszerint a vonzatok lényegüket tekintve véletlenszerű képződ-
mények, olyan nyelvi alakulatok, amelyek bizonyos fokig a nyelvfejlő-
dés zsákutcáinak is tekinthetők.

E tények ismeretében azután a vonzatok kontrasztív vizsgálata több
szempontból is érdekessé válik. Mindenekelőtt azért, mert — ha vélet-
lenszerű nyelvi alakulatoknak tartjuk őket — e téren a két egybevetett
nyelv vonatkozásában igen nagy különbségeknek kell mutatkozniuk, ha
viszont azt a tényt fogadjuk el, hogy a nyelvfejlődés eredményeként
jöttek létre, akkor nyilvánvalóan a két nyelv fejlődése közötti külön-
bségekre kellene utalniuk.

Bármiképpen is közelítjük meg azonban a kérdést, tény, hogy a
nyelvek között (így a két vizsgált nyelv vonatkozásában is) éppen a von-
zatok között mutatkoznak olyan óriási különbségek, amelyek az adott
nyelv idegen vagy környezetnyelvként való tanulása során számottevő
nehézséget jelentenek. A kérdés azonban olyképpen is felmerülhet, hogy
a két nyelv között e téren mutatkozó különbségek tükröznék-e szem-
léletbeli különbségeket, illetve hogy e nyelvi alakulatoknak van-e vala-

milyen sajátos szerepük az adott nyelv valóságábrázoló funkciójának a betöltésében.

E kérdés a legkézzelfoghatóbb módon szemantikailag az igék metaforikus jelentésének a vizsgálata révén közelíthető meg. Zsilka szerint¹ az igék metaforikus jelentése nem érthető meg egyetlen ige tulajdonképpeni és metaforikus jelentéseinek a viszonyából, vagyis a metaforikus jelentés tulajdonképpen több ige jelentésének egy egységbe való integrációja. Az ige tulajdonképpeni jelentésének metaforikus jelentéssé való transzformálódásának egyik formája Zsilka szerint a tényleges jelentéstartalom adverbiumokon keresztül való kiegészülése.

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy ezt az ige metaforikus jelentésével kapcsolatos elméletet a vonzatok kontrasztív elemzésében alkalmazzuk, mindenekelőtt azonban az *utal* (vmire) ige példáján keresztül arra szeretnénk rámutatni, hogy a jelentésintegráció vizsgálata egy nyelv vonatkozásában is az eddigieknél kimerítőbb magyarázattal szolgálhat a vonzatok tekintetében. Zsilka abból indul ki, hogy az *utal* jelentése is több jelentés integrációjaként értelmezhető, s az integrációban résztvevő jelentésekhez egy bizonyos célképzet kapcsolódik, ez a kapcsolat pedig az eszköz képzetén át közvetítődik. Ilyenformán az *utal* ige mélyén egy olyan elemet kell keresnünk, amelyben valamilyen formában — egy elemi szinten — a *cél/eszköz* képzete ismerhető fel. Ez a képzet nyilvánvalóan az *út* névszón keresztül integrálódik az *utal* jelentésében, mégpedig legkézenfekvőbben a *megy valahová az úton* féle kifejezésekben, ahol az *úton* mint egy célszerű cselekvés (megy valahová) eszköze van adva. Így *A jegyzet a mű első kötetére utal* példában a jelentés-integráció az

útul	jelöli meg
	tünteti fel
	adja meg

szintagmán keresztül történik. Ez azt jelentené, hogy *utal* igében a *jelöl* ige ilyenféle jelentése él tovább:

éget, ró, vés,	vmi vmivel	
	ír...	jelül.
	vmire vmit	

Az elmondottak alapján Zsilka azt a következtetést vonta le, hogy az *utal* egy elementáris cél/eszköz képzetre nyúlik vissza, másfelől viszont, újabb jelentését már csak a *jelöl*ben rejlő célképzeten át nyeri el. Nem boncolgatva tovább az általa ezzel az igével kapcsolatban idézett példákat, mindenekelőtt arra kell rámutatni, hogy az elemzett ige *-ra*, *-re* ragos vonzata éppen az *utal* jelentésében integrálódott célképzettel magyarázható, vagyis semmiképpen sem tekinthető véletlenszerű képződménynek.

A körültekintő kontrasztív vizsgálatok során a történelmileg kialakult jelentésviszonyokat még fokozottabban szem előtt kell tartani, mint egy nyelv vonatkozásában. Ha ugyanis a szintaktikai szerkezet teljessé-

gének a vizsgálatok szem elől tévesztenénk azt, hogy történelmileg kialakult jelentésvizonyokról van szó minden egyes jelentéshordozó nyelvi egység esetében, akkor az összevetett két nyelvi rendszer között mutatkozó különbségeket kizárólag az ábrázolt valóságszituációk közötti különbségekre kellene visszavezetnünk, holott ilyen különbségekről az esetek nagy többségében nyilván nincs szó, sőt még szemléletbeli különbségekről is csak kivételesen és feltételesen beszélhetünk.

A *dönt* ige jelentését elemezve Zsilka arra a megállapításra jut, hogy jelentéstani szempontból ez az ige a történelmi fejlődés folyamán került szoros kapcsolatba az *elhatároz*szal, s a két ige jelentésének van egy közös fedési területe. A feladat mármost ennek a közös területnek a logikai és történeti meghatározása lenne. Zsilka a kérdést a következőképpen oldja meg:

„A *dönt* jelentése — egy nagyon általános oldalról megközelítve a következőképpen határozható meg: *valamit mintegy a holtpontról valamely meghatározott irányba elmozdít, eldönt*. Ez a jelentés mintegy közvetlen, szemléletes formában a *fa (el)döntésében* van adva. Egy adott történelmi pillanatban pedig a fák döntésével vonják meg (a szó szoros értelmében: döntik el) a határt; vagyis a kidöntött fák bizonyos elhatárolást jelentenek.” Eszerint a *dönt* és az *elhatároz* igék jelentése a következőképpen integrálódhatott:

Dönti a fát határol

(el)határol ————— elhatároz
(belső elhatárolási folyamatra utalva)

E kijelölt úton haladva kontrasztív viszonylatban a kérdés a következőképpen merül fel: a magyar *dönt* ige vonzatának felszíni szerkezetében a *-ról, -ről* és a *-ban, -ben* esetrag realizálódik, a szerbhorvát *odlučiti* esetében pedig a vonzat a következőképpen realizálódik: *odlučiti o nečemu*, vagyis a *-ban, -ben* ragos vonzatnak a szerbhorvátban nincs megfelelője. Ez viszont azt jelentené, hogy a magyarban a *dönt valamiről* vonzatban a holtpontról való elmozdulás szerkezeti jegye, a *dönt vmiben* vonzatba pedig a *belső elhatározás*, vagyis az elhatározás *belső* jellegének a szerkezeti jegye épül be. Jelentéstani szempontból a szerbhorvát *odlučiti o nečemu* vonzatot e módszer alapján egészen más oldalról kell megközelíteni. Itt ugyanis a meghatározó szemantikai jegy a *vminek vmiről* való leválása/leválasztása a domináns tényező, s az igei szerkezetben strukturálisan kizárólag ez realizálódik. Az, hogy a magyar nyelvre vonatkoztatva a szerbhorvátban hiányzik a *-ban, -ben* ragos vonzat, ezen az úton haladva azzal magyarázható, hogy a szerbhorvátban nem ment végbe olyan differenciáció, mint a magyarban az *elhatárol* és az *elhatároz* között, vagyis a szerbhorvát *odlučiti* ige *belső* és *külső* folyamatra egyaránt vonatkozik (elválaszt, elkülönít, különválaszt, kiválaszt; dönt, elhatároz).

Ez esetben tehát a szerbhorvát és a magyar nyelv vonatkozásában jelentkező szerkezeti különbségeket nyelvfejlődési mozzanatokkal, a nyelv fejlődése során lejátszódó integrációs és differenciálódási folya-

matokkal magyarázhatjuk, a különbségek tehát nem a nyelven kívüli valóságszituáció közötti különbségekben keresendők.

Az egybevetés egyik fontos mozzanata tehát a nyelvek fejlődése során kialakult jelentésviszonyok egybevetése. Zsilka szerint e fejlődés eredményeként állandóan növekszik a mondatformák teljesítő képessége, ami végső soron arra irányul, hogy az esetek paradigmatiszerezere mint a szintaktikai viszonyok rendkívül kondenzált formája egyre sűrítettebben, de ugyanakkor egyre árnyaltabban közvetítse a valóság-beli viszonyokat. Ez viszont azt jelenti, hogy a leíró vizsgálatok során is szükség van a diakrón és a szinkrón mozzanatok egymásra vetítésére, vagyis annak vizsgálatára, hogy az elemzett jelenség kapcsán hogyan hat egymásra a nyelv szinkronikus és diakronikus oldala.

Ilyen vonatkozásban azután az igevonzatok sem tekinthetők egyedi, véletlenszerű nyelvi alakulatoknak, hanem valamely szükségszerűség irányította szerkesztésmód következtében létrejött szintaktikai képződményeknek.

De vannak az igevonzatokkal kapcsolatban egyéb újabb elképzelések is. Ide tartozna egyebek között az az elmélet is, hogy az igevonzat a tárgy kategóriáján belül végbemenő absztrakciós folyamat eredménye. Egyértelmű például, hogy az alábbi esetekben a vonzat névszói része logikailag az ige által jelölt cselekvés, történés vagy létezés tárgyát képezi, noha formai szempontból e tárgy a mondatban nem a szokásos módon realizálódik:

gondol vkire
gondolkodik vmin
gyönyörködik vmiben
leskelődik vkire

reménykedik vmiben
számít vkire
tanakodik vmin
ügyel vmire stb.

S hogy a tárgy kategóriáján belül végbemenő absztrakciós folyamat nem halad párhuzamosan, az ugyancsak számos példával bizonyítható a két nyelv vonatkozásában. Lássunk előbb néhány példát arra, amikor a magyarban direkt tárgy szerbhorvát ekvivalense határozói vonzat formájában realizálódik:

áhítzik vmit
ellenez vmit
élvez vmit
félt vkit/vmit

irányít vmit
utál vmit
visszasír vkit/vmit

žudeti za nečim
protiviti se nečemu
uživati u nečemu
bojati se / strepiti za nekoga /
za nešto
upravlja ti nečim
gnušati se nečega
žaliti / plakati za nekim. /
za nečim

Vagy fordított eset, amikor a szerbhorvát vonzatban formailag és logikailag is tárgy realizálódik, magyar vonatkozásban pedig csak logikai szempontból beszélhetünk tárgyról, formai szempontból nem:

obećavati nešto
dokazivati nešto
preklinjati nekoga
slušati nekoga
dodirnuti nekoga/nešto
zadirktivati nekoga
zlostavljati nekoga

biztat vmivel
érvel vmi mellett
esdekel vki előtt
hallgat vkire
hozzáér vkihez/vmihez
incselkedik vkivel
kegyetlenkedik vkivel stb.

A tárgyon belül végbemenő absztrakciós és differenciálódási folyamat nyilván mindkét nyelv vonatkozásában olyan terület, amelynek feltárására csak ezután kerül sor.

Hogy általában nem szemléletbeli, s még kevésbé a valóságsszituációk közötti különbségek nyilvánulnak meg abban, ha egyazon igének nyelvenként különbözik a vonzatköre, az az igei csoport szerbhorvát-magyar kontrasztív vizsgálata során is bebizonyosodott. Kiderült ugyanis, hogy a két nyelvi rendszer között e téren észlelhető különbségek az esetek túlnyomó többségében az ige tranzitivitása terén, továbbá az ige-kötők rendszerében és a műveltetés mozzanatának a kifejezésében jelentkező különbségekkel magyarázhatóak. Ezek közül az elsőt, az ige tranzitivitásának a kérdését, az e téren a két nyelv vonatkozásában jelentkező különbségeket a fentiekben már érintettük.

Az ige-kötők rendszerében jelentkező különbségek nagyrészt nyelv-tipológiai mozzanatokkal magyarázhatóak, mindenekelőtt pedig azzal a ténnyel, hogy a magyar ige-kötők rendszerére (a határozókhoz hasonlóan) általánosan jellemző az irányhármasság ténye, a szerbhorvát ige-kötőknek pedig ez a mozzanat nem rendszerbeli tulajdonsága. Az irányhármasság folytán a magyar ige-kötők rendszere így sokkal árnyaltabb, s ez a mozzanat az ige-kötős ige vonzatai esetében is erősen érezteti hatását.

A magyar hozzá- ige-kötőnek például a szerbhorvátban nincs strukturális és jelentésbeli megfelelője, így igen lényeges, jelentéstani síkon is reflektálódó strukturális különbségek mutatkoznak e téren, mint pl.:

hozzáér vkihez, vmihez
hozzáfog vmihez
hozzámegy vkihez

dodirnuti nekoga, nešto
latiti se nečega
udati se za nekoga stb.

A két nyelv vonatkozásában a szintaktikai szerkezetek elemeinek egymás közötti viszony terén jelentkező különbségek egy másik eredőjének azt a tényt tekinthetjük, hogy a magyarban strukturális és szemantikai síkon is csekély az aktív—passzív szembenállás jelentősége, s ennek következtében az alany, a tárgy és bizonyos határozók funkcionális rokonsága kevésbé szembetűnő, mint a szerbhorvátban.² Példaként említhető itt a szerbhorvát *donešena je odluka* és magyar ekvivalense, a *meghozták a döntést* közötti egészen nyilvánvaló szintaktikai-szerkezeti eltérés, amely nyilvánvalóan éppen ebből a tipológiai különbségből ered. Az igevonzatok terén ez a mozzanat egyebek között a faktitivitás terén is kifejezésre jut. Abból a tényből eredően ugyanis, hogy a magyar nyelv tipológiai sajátosságainál fogva általában megköveteli a cselekvés hordozójának a feltüntetését (vagy legalábbis a cselekvés hor-

dozójára való utalást), e nyelvnek szerkezeti sajátosságává vált a műveltetés mozzanatának a külön strukturális jegyekkel való jelölése, a szerbhorvát nyelv rendszerébe viszont éppen a fent említett okok miatt nem épült be szervesen a műveltetés mozzanata. Egészen konkrétan: a magyar műveltető *-tat*, *-tet* képző *-val*, *-vel* instrumentálisi-asszociatívusi esetragot vonzza, a szerbhorvát nyelvben viszont e tekintetben különböző megoldások születnek.

Az igei csoport szerbhorvát-magyar kontrasztív vizsgálatával foglalkozó munkánk³ előkészítése során szem előtt tartottuk ezeket a mozzanatokot, s elsősorban a két nyelv között e tekintetben megmutatkozó rendszerbeli különbségekre próbáltuk felhívni a figyelmet, alapozó munkáról levén szó, egyelőre még a teljesség igénye nélkül.

J E G Y Z E T E K

¹ Zsilka Tibor: Jelentés-integráció, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

² H. Molnár Ilona: A vonzat és a nyelv közlési funkciója. Általános Nyelvészeti Tanulmányok, IX. kötet.

³ Mikes Melánia—Junger Ferenc: Az igevonzatok, Szerbhorvát—magyar kontrasztív nyelvtan 5. Újvidék, 1979.

R E Z I M E

NEKA SPECIFIČNA PITANJA MAĐARSKO-SRPSKOHRAVATSKE KONTRASTIVNE ANALIZE REKCIJSKIH ODNOSA U GLAGOLSKOJ SINTAGMI

Ovaj rad obuhvata neka specifična pitanja u mađarsko-srpskohrvatskim kontrastivnim istraživanjima rekcijskih odnosa u glagolskoj sintagmi. Polazi se sa stanovišta da sintaksičke strukture kojima se izražavaju rekcijski odnosi nisu slučajne konstrukcije u jeziku, nego da su nastale kao rezultat istorijskog razvoja jezika. Ovu činjenicu podjednako treba imati u vidu u semantičkim i u strukturalno usmerenim kontrastivnim istraživanjima. O dijahronim momentima treba naročito voditi računa u semantičkim kontrastivnim istraživanjima, jer je značenjski razvoj glagolâ deo celokupnog istorijskog razvoja jezičkog sistema. Prilikom razmatranja sistemskih razlika u glagolskim sintagmama mađarskog i srpskohrvatskog jezika, posvećuje se posebna pažnja pitanjima prelaznosti glagola, sistemu prefiksa (u srpskohrvatskom jeziku) i preverba (u mađarskom jeziku), kao i faktitivnim odnosima u glagolskoj sintagmi.

S U M M A R Y

SOME SPECIFIC QUESTIONS OF HUNGARIAN-SERBOCROATIAN CONTRASTIVE ANALYSIS OF REQUIRED CASE-INFLECTION IN VERBAL PHRASES

Syntactic structures expressing „regens-rectum” relations in verbal phrases are not haphazard constructions, but they are the outcome of the historical development of a language. This fact should be taken into consideration both in semantically and structurally oriented contrastive investigations. It is in the semantic contrastive analysis that the diachronic point

of view should be duly represented, because the semantic development of the verbs is a part of the historical development of the whole language system.

In the contrastive analysis of Hungarian and Serbocroatian verbal phrases special attention has been paid to the transitive and intransitive features of the verbs, to the nature of Hungarian preverbs and Serbocroatian prefixes, and to the factitive modality of Hungarian verbs.

